

Kirjallisen älymystön suhde politiikkaan Weimarin tasavallassa

ILARI HETEMÄKI

Älymystön asema

Kulttuurin alueella kehittyi Weimarin tasavallassa merkittävä porvarillis-demokraattinen traditio verrattuna politiikan alueeseen. Älymystön oli kuitenkin vaikea sopeutua uuteen pluralistiseen valtarakenteeseen (Kuruz 1967, 10). Älymystön sosiaalinen asema ja rooli muuttuivat. Sodan aikana sen jäsenet olivat yhteiskunnallistuneet ja jakaantuneet; asetuttiin kannattamaan tai vastustamaan sotaa. Vastakkain olivat »vuoden 1914 ajatukset» ja läntiset »vuoden 1789 ideat» (Sontheimer 1982, 233).

Intellektuellit tulkitsivat maailmaa muille, heidän vaatimuksenaan oli poliittisen yhteisön henkistäminen. Perinteisen politiikkäsäilyksen mukaiset universaalit periaatteet eivät kuitenkaan sopineet uuteen poliittiseen käytäntöön. Poliittinen järjestelmä pysyi odotuksista huolimatta suhteellisen muuttumattomana ja konservatiivisena, mutta sen sisällä kulttuuri demokratisoitui ja kaupallistui. Kysymys modernista massakulttuurista tuli vastakohtaisessa yhteiskunnassa voimakkaana esiin (Hermann ym. 1978, 13). Taiteilijoille oli tarjoutunut uusia kommunikaatiomahdollisuuksia, heillä oli tarve paikanmääritykseen. Tavoitteena oli mm. pedagogiikan ja taiteen yhteensovittaminen.

Poliittisia vaihtoehtoja kirjailijat ja taiteilijat eivät useinkaan kyenneet tarjoamaan, yleisempiä olivat erilaiset »ylipoliittiset» vaihtoehdot, joita tarjottiin kulttuurin, »hengen» tai etiikan kautta. Toiminnallisuutta oli vähän, pääpaino oli mielipiteiden esittämisessä, julkaisu-toiminnassa. Luoville intellektuelleille oli tarpeellista suhteessa yhteiskunnallisiin valtaryhmittymiin sitoutua poliittisesti, kaupallistaa toimintansa (kulttuuriteol-

lisuus) tai alistua vähemmistöasemaan (Kuruz 1967, 162—163).

Akateemisten asema oli lähellä muuta älymystöä, mutta heidän keskuudessaan »kriisin tunne» oli varhaisempi. Sitä koettiin jo ennen Weimarin aikaa. Akateemisten säätöasema oli uhattuna. He asettivat vastakkain toisaalta sosiaalisen kunnioituksen ja ammattietiikan, toisaalta materiaalsen talousajattelun (Kuruz 1967, 105). Vastenmielisyyttä tunnettiin poliittisen prosessin käytännön puolia kohtaan. 1900-luvulla on havaittavissa uudistettua sisäistymistä (ks. Ringer 1969, 121; Trommler 1975, 125).

Korkeakouluopettajia oli vuonna 1925 yli 10 000. Samana vuonna oli kirjailijoita, runoilijoita ja taiteilijoita, jotka kuuluivat ammattijärjestöihin tai huomioitiin ammattilaskennassa — yksityisten oppineiden kanssa — yhteensä 21 000 (Kuruz 1967, 33).

Älymystö oli jakautunut Weimarin tasavallassa. Erilaisia ryhmiä on eroteltu monin eri perustein. Hyvin usein on varsinkin yleisesityksissä korostettu älymystön polarisoituneisuutta oikealle ja vasemmalle. On tyytelyliiaksi ja väliin putoavia ryhmiä ei ole tarpeeksi huomioitu. Vastakkain ovat olleet sotasukupolven nationalistit (konservatiivinen vallankumous) ja vasemmistointellektuellit, väliin on jäänyt pieni ryhmä »järkitasavaltalaisia» tai demokraatteja. Aion seuraavassa täydentää tätä kuvaa kirjailijoiden osalta ja kuvata heidän asennettaan politiikkaan.

Eri kirjallisuussuuntien suhde politiikkaan

Saksalainen klassinen kirjallisuusihanne korostii, että aito inhimillinen on poliittisen maailman

ulkopuolella, itsesivistyksessä. Yksityinen ilmaisi yleistä. Itsensä toteuttaminen ei ollut mahdollista yhteiskunnassa, »kulttuurin kantaja» asettui luokkakonfliktien ulkopuolelle. Ne kirjailijat, jotka eivät vastanneet ideaalikuvaan, eivät olleet aitoja kirjailijoita (vrt. Dichter), vaan »literaatteja».

Vuosisadan vaihteesta lähtien monet uudet kirjallisuussuunnat asettuivat tätä perinnettä vastaan. Ekspressionistisessa liikkeessä oli traditionaalinen vallan ja hengen vastakohtaisuus vielä korostunut. Varsinainen osallistumisen ongelma jäi kirjallisen puheen intensiteetin varjoon. Dadaismi ja surrealismi olivat uudella tavalla tietokriittisiä (Lange 1963, 98—100). Ne rikkoivat totuttua tapaa hahmottaa maailmaa.

Uusasiällisyys pyrki rikkomaan taiteilijan subjektiivista hegemoniaa, taiteilija suhtautui työhönsä rationaalisemmin. Valta oli mahdollista paljastaa ja naamioida. Tällöin pysyttiin vielä reflektioivassa taidekäsityksessä (Lange 1963, 103—105). Operatiivisessa taiteessa taas toiminnallisuus korostui, etenkin kommunistisessa vasemmistossa oli pyrkimyksiä uuteen taistelukulttuuriin ja estetiikkaan (Trommler 1982, 47—48).

Saksalaista kirjallisuutta on ollut vaikea luokitella ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Eri suuntien lisäksi on eroteltu eri kirjailijaryhmiä, jolloin kirjallisuutta on käsitelty sosiaalishistoriallisesti. Taustana tälle jaottelulle on kirjallisen älymystön poliittinen eriytyminen. Dieter Mayer (1981) on tehnyt jaon kolmeen kirjailijaryhmään, jotka ovat sisäisesti heterogeenisiä ja joihin kuuluu eri sukupolvia. Konservatiivisten kirjailijoiden ja sosialististen kirjailijoiden välissä on kolmas liberaalien ryhmä, jota hän kutsuu vasemmistoporvarilliseksi. Mutta myös monia muita nimityksiä on käytetty Weimarin tasavallan kirjailijoista.

Konservatiiviset kirjailijat

»Vanha» ja »uusi» konservatismi erosivat laadullisesti toisistaan (Mayer 1981, 107). Edellistä edustavat olivat kulttuurikonservatiiveja, jotka suuntautuivat menneeseen vuosisataan. Jälkimmäiset olivat rintamasukupolvea, jotka sotakokemuksen varassa yhdistivät biologisia, militaristisia ja sosialistisia käsityksiä.

Oleellisia piirteitä »vanhemmassa» konservatiivisessa sivilisaatiokritiikissä ja -pessimismissä olivat kansallisen ominaislaadun painottaminen ja individualistinen sivistyskäsitys. Tähän kuului lisäksi antiparlamentarismi ja orgaanisesti rakennetun yhteiskunnallisen totaliteetin korostaminen. Keskustelu »massa»-ongelmasta oli yleistä, parlamentaarinen systeemi nähtiin ulkoisena. Poliittiset päämäärät siirrettiin esteettiseen vasta maailmaan (Mayer 1981, 108—114).

Uuskonservatismia (konservatiivista vallankumousta) yhdisti julkaisutoiminta mm. »Juni-klubissa» ja »Tatkreisissa». Ernst Jünger ja Moeller van der Bruck korostivat johtajan ja johdettujen yhtenäisyyttä apologettisessa yhteisössä, mikä palautui sotakokemukseen. Tämä oli nautinnollista näkijän ja kokijan filosofiaa, jota Ernst Bloch on kutsunut viikonloppufilosofiaksi.

Yhteistä tälle suunnalle oli poliittisen desisionismin syntyminen. Sisäisyys aktivoitiin, jolloin nihilistiset johtopäätökset käännettiin positiiviseksi. Elämänfilosofian tulosta olivat subjektivismi ja relativismi. Kulttuurin muodot olivat satunnaisia (syklisiä), yksilö vapautui historiasta toimintaan. Teoreema yhteisöstä ja yhteiskunnasta sulatti itseensä vanhan vastakohtaisen käsiteparin kulttuuri ja sivilisaatio, joka sai uutta sisältöä. Yhteisö takasi tosi kulttuurin (Lieber 1974, 18—19, 121—125).

Suhde kansallissosialismiin oli monille radikaalin oikeiston intellektuelleille ongelmallinen. He katsoivat, kuten Edgar Jung, että kansallissosialistisen massaliikkeen henkiset edellytykset oli tehty sen ulkopuolella. Kansallissosialismi tarjosi kyllä osalle näistä intellektuelleista välttämättömän varustuksen seuraavaa sotaa varten (ks. Janz 1982, 265).

Sosialistiset kirjailijat

Alunperin vallankumousta kannattaneet taiteilijat hajosivat pienryhmiin ja »yksinkulkijoihin», mikä oli rinnakkaista koko poliittiselle kehitykselle syksyn 1918 ja vuoden 1920 välillä. Kiinteämmin ryhmitettiin vasta vuoden 1924 tienoilla (Mayer 1981, 126). Ekspressionismi oli vuodesta 1918 lähentynyt työväenliikettä (vasemmistoradikalismi). Työläiset tulivat mukaan osallistuvaan taiteeseen vasta myöhemmin. »Gruppe 1925»:ssä käytiin keskusteluja (aikakauskirjas-

sa Die Neue Bücherschau) kirjallisesta autonomiasta ja proletaarisesta puolueellisuudesta (ks. Sozialgeschichte 1981, 40). Tähän ryhmään kuuluivat mm. Becher, Brecht, Döblin, Toller ja Tucholsky.

Proletaaris-vallankumouksellinen kirjallisuus puhkesi Weimarin tasavallan viimeisenä viitenä vuotena. Vuonna 1928 perustettiin BPRS (Bund proletarisch-revolutionärer Schriftsteller Deutschlands). Sen keskeisen teesin mukaan intellektuelli voisi muuttua poliittisessa käytännössä ja puoluekurin ansiosta työläiseksi, voidakseen kirjoittaa vallankumouksellista kirjallisuutta (Janz 1982, 264). Aikakauskirjassa Linkskurve (1928—32) esitettiin puolueellisuuden vaatimus (Sozialgeschichte 1981, 40). Mukana BPRS:ssä olivat kirjoittavat työläiset (KPD:n työläiskirjeenvaihtajaliike) ja vallankumoukselliset intellektuellit. Kirjallisuuden ja teatterin alueella sodan, vallankumouksen ja poliittisen liikkeen kokemukset olivat arkielämän kuvausta tärkeämmät. Taide oli myös ase.

Toiminta työväenliikkeen organisaatioissa katsottiin taiteilijoillekin tärkeäksi, älymystökysymys palautettiin puoluekysymykseksi. Kritiikki kohdistui radikaaleja porvarillisia kirjailijoita kohtaan. Näiden ns. vasemmistoporvarillisten kirjailijoiden ja marxilaisten kirjailijoiden välillä kasvoi kuilu, joka ylitettiin vasta pakolaisuudessa Saksan ulkopuolella. Teoreettisesti oli irtisanouduttu liberaalin vasemmiston evolutionäärisestä ajattelusta jo aikaisemmin Lukácsin ja Wittfogelin kirjoituksissa (Mayer 1981, 135—137).

Vasemmistoliberaalit kirjailijat

Tätä kirjailijaryhmää on kutsuttu monella nimellä. Dieter Mayer on kutsunut sitä vasemmistoporvarilliseksi, siihen luettavia henkilöitä on kutsuttu myös vasemmistointellektuelleiksi tai kriittis-porvarilliseksi kirjailijoiksi. Suomen kielessä ei näitä kaikkia ilmaisuja edes tunneta. Parhaiten siihen sopii ehkä ilmaus vasemmistoliberaali. Nämä nimitykset kuvaavat vaikeutta luokitella kirjailijoita ja toisaalta juuri näiden kirjailijoiden vaikeuksia asennoitua politiikkaan. He muodostivat toisen kirjailijaryhmän »vasemmistossa». Osaa tähän kirjailijaryhmään kuuluvia on kutsuttu myös »järkitasavaltalaisiksi» (ks. Mayer 1981, 107). He olivat suureksi osaksi van-

hemman sukupolven edustajia ja pyrkivät sovittamaan näkökantoja.

Vasemmistoliberaalien kirjailijoiden tausta on yhtenäinen, suhteellisen pysyvä porvarillinen järjestys, jonka sota tuhosi. Orientoitumisen 18. vuosisataan he jakoivat maltillisten konservatiivien kanssa. Vallankumoukselliset tapahtumat 1. maailmansodan lopussa olivat osa kaivattua porvarillista jälkivallankumousta (Mayer 1981, 167). Vaikutusvaltaisimmillaan nämä kirjailijat olivat kuitenkin ennen Weimarin tasavaltaa, kun he olivat vielä kulttuurikumouksellisia (Deak 1968, 222). Ongelmia tuli tarjottaessa valistusajan perinteestä käsin ratkaisuja 1900-luvun alun yhteiskuntaan.

Sodan taloudelliset ja poliittiset seuraukset pakkivat kirjailijaroolin periaatteelliseen tarkistamiseen ja taiteen eristäytyneisyyden voittamiseen. Tämä tapahtui politisoitumalla ja organisoitumalla (mm. kirjailijajärjestöksi). Välienselvitelyä oli sekä konservatiivisten että marxilaisten taiteilijoiden kanssa, ideologinen polarisoituminen Weimarin tasavallassa johti liberaalit kirjailijat eri suuntiin (Mayer 1981, 23).

Riippumattomien sosiaalidemokraattien haajoamisen jälkeen vain harva vasemmistoliberaalin älymystön jäsen liittyi KPD:hen, pysyvää sympatiaa tunnettiin vain sosialidemokraattien vasemmisto-oppositiota kohtaan. Döblin teki eron »politisoituneen» ja »poliittisen» kirjailijan välillä (Mayer 1981, 28). Wieland Herzfelde yritti selvittää taiteilijoiden sopeutumisvaikeutta kommunistipuolueeseen ja totesi, että kirjailijan eksistenssi on porvarillinen toisin kuin työläisen. Muita teemoja tässä yhteydessä olivat pasifismin ja yhteiskunnan muuttamisen välinen ristiriita, kirjallinen kumouksellisuus ja yhteiskunnan modernisoitumisen tuomat ongelmat intellektuelleille. Poliittisiin kannanottoihin nämä teemat sopivat kuitenkin huonosti.

Vaikka vasemmistoliberaaleilta kirjailijoilta puuttui sivilisaatiopessimistinen tekniikkavihamielisyys, niin he olivat silti epäajanmukaisen kulttuuriperinnön puolustajia. »Hengellä» tuli olla johtotehtävä yhteiskunnassa ja taiteella näkyvä rooli yhteiskunnan uudistamisessa. Poliittika nähtiin eettisten normien ja julkisen mielipiteen identiteetin luojana, ei pragmaattisena tahdonmuodostuksena (Mayer 1981, 276). Tavoitteena oli hengen ja toiminnan välisen ristiriidan

sovittaminen ja samalla myös taiteilijan ja valtion lähentäminen. Heinrich Mann painotti jo vuonna 1910 esseessään »Geist und Tat», kuinka henki voi johtaa toimintaan (Mann 1977, 189—190). Se saa kansan taisteluun valtaa vastaan, mikä on erityisen vaikeaa Saksassa: »Ajatellaan pitemmälle kuin kukaan, ajatellaan puhtaasti järjen päähän asti, ajatellaan ei-mihinkään asti; ja maassa hallitsee Jumalan armo ja Faust.»

Toimintakentän nämä kirjailijat löysivät mooraalin ja kirjallisuuspolitiikan alueella. Hallitusmuotoon sisältyviin mahdollisuuksiin uskottiin huonosti vuoden 1921 jälkeen. Yhteiskunnan vahingoittamien vähempiosien kasvatusta nähtiin tärkeänä, mikä vaikutti käsitykseen taiteentuotamisesta ja vastaanottamisesta (Mayer 1981, 224). Taiteellisilla töillä oli metafunktio; tuottaa luokkia ylittävä yhteiskunnallinen totaliteetti. Huomiota kiinnitettiin myös oikeuskäytäntöön ja virkamiehistöön mm. aikakauskirjassa *Die Weltbühne*. Tyypillistä näille »asfalttiliteraatille» oli suuntautuminen yleisten porvarillisten normien eikä puolueiden esittämien tavoitteiden mukaan. Tähän liittyi myös vaatimus yhteistyöstä vasemmistopuolueiden kesken.

Älymystön kriisi Weimarin kauden lopulla

Kriisintunne kasvoi vuoden 1930 paikkeilla akateemisten ohella myös muussa älymystössä. Silloin tehtiin paljon tilinpäätöksiä. Yhteiskunnan taloudelliset ja poliittiset ongelmat nähtiin pitkän kehityksen tuloksena, modernin kriisinä (Trommler 1982, 42). Erityisen selvästi näkyi henkisen kaupallistuminen ja kulttuurin politisoituminen. Ensimmäinen maailmansota puhutti tänä ajankohtana paljon, myös 1930 turvauduttiin ylipoliittisiin ratkaisuihin kulttuurin sisäistämisestä yhteisöideologian aktivoimiseen.

Alfred Weber oli ollut huolissaan älymystöstä ja sen sosiaalisista ongelmista jo vuonna 1922. Karl Mannheim etsi ratkaisua kriisiin (v. 1929) älymystön utopiapotentialista, mutta vastusti nykyhetken henkistämistä ja historiallisen prosessin kieltämistä (Trommler 1982, 39, 46—47). Mannheimin esittämät klassis-humanistiset sivistysihanteet olivat kuitenkin myös ajankohtaan soveltumattomia.

Walter Benjamin tulkitseviinikin Weimarin

tilannetta intellektuellin näkökulmasta. Weimarin kulttuurikriisi oli hänelle identtinen porvarillisen älymystön kriisin kanssa. Tarpeellista oli kysyä kriisin syitä ja seurauksia tieteen ja taiteen alueella, eikä nostaa »amatöörimäisesti» vaatimuksia ajankohtaisista syistä. Kriisin »ammattimaisen» analyysin tehtävänä oli lähentää porvarillista älymystöä sosialismiin. Toisaalta tuli varmistaa oman työn käyttökelvottomuus kansallissosialismin päämäärien suhteen. Nämä kaksi tavoitetta olivat yhteisiä myös Bertolt Brechtille ja Ernst Blochille (Janz 1982, 263—265).

Kriittisistä kannanotoista ja varoituksista huolimatta kulttuurin fetissoitumista ei kyetty yleisesti purkamaan. Uudistettiin vaatimus älymystön johtoroolista, nyt vedottiin kulttuurin kokonaiskriisiin. Eri reaktiotapoja, radikalismi (toiminnan vaatimus) ja resignaatio, saattoivat myös kansallissosialistit käyttää hyväksi propagandasaa. Toistuvasti esitettiin epäilyksiä järjen mahdollisuuksista, kaippu perikatoon ja maailmanloppuun vahvistui (Trommler 1982, 51). Tällöin puolustettiin esteettistä toimintaa, jossa politiikalle ei enää anneta merkitystä.

LÄHTEET

- Deak, Istvan: *Weimar Germany's left-wing intellectuals. A Political History of the Weltbühne and Its Circle*. Berkeley and Los Angeles 1968.
- Deutsche Literatur Geschichte. Von Anfängen bis zur Gegenwart*, Wolfgang Beutin u.a. Stuttgart 1979.
- Hahn, Alois: *Schriftsteller und Gesellschaft in Deutschland*, teoksessa *Schriftsteller und Politik in Deutschland*. Hrsg. von Werner Link. Düsseldorf 1979.
- Hermand, Jost-Trommler, Frank: *Die Kultur der Weimarer Republik*. München 1978.
- Janz, Rolf-Peter: *Das Ende Weimars — aus der Perspektive Walter Benjamins*, teoksessa *Weimars Ende, Prognosen und Diagnosen in der deutschen Literatur und politischen Publizistik 1930—1933*. Hrsg. Thomas Koebner. Frankfurt am Main 1982.
- Kuruz, Jenö: *Struktur und Funktion der Intelligenz während der Weimarer Republik*. Köln 1967.
- Laqueur, Walter: *Weimar, A Cultural History 1918—1933*. London 1974.
- Lange, Viktor: *Ausdruck und Erkenntnis. Zur politischen Problematik der deutschen Literatur seit dem Expressionismus. Die neue Rundschau 74 (1963)*.
- Lieber, Hans-Joachim: *Kulturkritik und Lebensphilosophie. Studien zur Deutschen Philosophie der Jahrhundertwende*. Darmstadt 1974.
- Mann, Heinrich: *Der neue Humanismus wird sozialistisch sein*. Ausgewählte Werke. Moskau 1977.

- Mayer, Dieter: *Linksbürgerliches Denken. Untersuchungen zur Kunsttheorie, Gesellschaftsauffassung und Kulturpolitik in der Weimarer Republik (1919—1924)*. München 1981.
- Ringer, Fritz K.: *The Decline of the German Mandarins. The German Academic Community 1890—1933*. Cambridge 1969.
- Schulze, Hagen: *Weimar, Deutschland 1917—1933*. Berlin 1982.
- Sontheimer, Kurt: Der »Deutsche Geist« — eine Tradition ohne Zukunft. *Merkur* 36 (1982).
- Sozialgeschichte der deutschen Literatur von 1918 bis zur Gegenwart*, Jan Berg u.a. Frankfurt am Main 1981.
- Trommler, Frank: *Intellektuelle und Intellektuellenkritik in Deutschland*. Basis. Band 5. Frankfurt am Main 1975.
- Trommler, Frank: Verfall Weimars oder Verfall der Kultur? Zum Krisengefühl der Intelligenz um 1930. Teoksessa *Weimars Ende, Prognosen und Diagnosen in der deutschen Literatur und politischen Publizistik 1930—1933*. Hrsg. von Thomas Koebner. Frankfurt am Main 1982.